

MAGYAR NYELVŐR

139. ÉVF.

*

2015. ÁRILIS–JÚNIUS

*

2. SZÁM

Közérthetőségre való törekvés a Tripartitum magyar és horvát fordításában*

A Tripartitum magyar és horvát fordításai, amelyek híven tükrözik fordítóik széles körű és megbízható szaktudományi és nyelvismeretét, már korábban is foglalkoztattak (vö. egyebek mellett a lábjegyzetben említett két tanulmányt), természetesen elsősorban a horvátban meghonosodott magyar szakkifejezések szempontjából, amelyeket kimerítő részletességgel Hadrovics László dolgozott fel (UngEl). Később pedig a történészek állam- és jogtörténeti tanulmányai irányították figyelmet magának a műnek, de főképp fordításainak eszmei gyökereire és az ebből eredő fordítási gyakorlatra (Solymosi 2011, Péter 2012), ami ismét csak nyelvészeti (részben szociolingvisztikai) kérdés.

Werböczy magyar és horvát fordítójának (Veres Balázsnak és Ivan Pergošićnak) az volt a célja, hogy az elméleti jogi kérdésekkel, az eljárások sokszor bonyolult ismertetésével foglalkozó részeket tartalmuk lényegének meghagyásával úgy egyszerűsítsék, hogy azok az átlagember (Péter terminusával 'gemeiner Mann'; i. h.) számára is érthetőek legyenek. Ez nem elszigetelt, egyéni elgondolás és célkitűzés; mögötte, szellemi háttérében több kutató is a reformáció, közelebbről annak egyik legnagyobb hatású gondolkodója, Erasmus hatását látja, aki a kor számos jelentős horvát írójával is személyes kapcsolatban állt, elsőként Marko Marulićyal (Lučin 2004: 16–20; Marulićról bővebben: Vince 1990). Lučin véleménye szerint „Erasmus horvát recepcióját teljesen eredeti művel gazdagította Ivan (Ivanuš) Pergošić (? – 1592) varasdi jegyző és jogtudós, aki a magyar jogász és politikus, Werböczy István *Decretum tripartitum* című jogkönyvét horvátra fordította” (Lučin 2004: 20; az én fordításom). A magyar–horvát kapcsolatok történetében ez nem új kérdés, hiszen Hadrovics László már 1944-ben így írt: „A Zágráb-környéki horvátság körében a XVI. század második felének egyházi és világi humanistái is részben magyar kultúrán nevelkednek, s műveiken konkrét magyar irodalmi hatások mutathatók ki. A magyar határhoz közel fekvő Varasdon valóságos kis humanista köt alakul ki, amelynek tagjai Erasmust csodálják, és a magyarországi latin irodalom mintái után dolgoznak. A varasdi nótárius, Pergošić lefordítja Werböczy [sic!] tripartitumát, s ezzel egyúttal az első nyomtatott könyvet adja a kaj-horvátok kezébe” (Hadrovics 1944: 16; a kérdésről újabban részletesen ír Wilfried Stroh, aki a latin nyelv általános hatása mellett

* Vö. Nyr. 138 (2014): 257–71; 369–80.

Erasmussal is foglalkozik [Stroh 2007; magyarul 2011], valamint a *Handbuch der Eurolinguistik* több tanulmánya [2010]).

Pergošić 1587-ben megjelentetett egy vallási témájú szöveggyűjteményt is, amelynek legjelentősebb részét Erasmus előszavai és a négy evangéliumhoz fűzött magyarázatai alkotják: *Praefationes et Epistolae Dedicatariae Doctiss. & sanctae vitae viri Desiderij Erasmi Roterdami, in quatuor Evangelistas, Christianis hominibus lectu dignae. Adiuncta est Pia Sancti Stephani Regis Hungariae, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniae admonitio. Subsequitur adhortatio Staphani Bathorei ad milites, tempore Matthiae Regis facta.* A cím második (magyar vonatkozásai miatt általam kiemelt) részének alapján feltételezték, hogy Szent István Intelmeit és Báthori István erdélyi vajda katonáihoz intézett buzdító beszédét Pergošić horvátra is lefordította, ez azonban nem felel meg a valóságnak, Pergošić ugyanis „sajnos ezeket a szövegeket nem fordította le horvátra, amit a varasdi nemességhez intézett előszavában azokkal a támadásokkal magyaráz, amelyek Werbőczy munkájának fordítása után érték” (Lučin 2004: 25; az én fordításom). A téves közlés forrásául megadott RMK II. kötete így ezt a feltételezett fordítást nem tartalmazza.

Erasmus, illetve a reformáció hatását – némi óvatossággal – Olga Šojat is megemlíti: „Abból a tényből, hogy Pergošić *Decretuma* annak a Rudolf Hoffhalternek a nyomdájában jelent meg, aki a reformáció híve lett, valamint hogy a *Praefationes et epistolae dedicatariae* bizonyította Erasmus iránti érdeklődését, némelyek úgy gondolták, hogy ő is [ti. Pergošić] a vallási reform képviselője volt, ezért semmisítették meg a *Decretum* példányait. Az a tény, hogy ez a mű Rudolf Hoffhalternek, a reformáció hívének nyomdájában jelent meg, nem szolgálhat alapul ahhoz, hogy Pergošićot e vallási irányzat hívének tekintsük, hiszen ő csupán a nevezett nyomdász átmeneti nedelišcei [drávavásárhelyi] tartózkodását használta ki műve megjelentetésére” (Šojat 1975: 62; az én fordításom). A szerző hozzáfűzi még, hogy Pergošić munkájának erőszakos megsemmisítését nincs is elegendő ok feltételezni, hiszen ezt a jogi kézikönyvet az úgynevezett civil-Horvátország (a bán közvetlen vezetése alatt álló Horvátország a 16. századtól 1881-ig) bíróságai sokáig használták, aminek bizonyítékai az olyan utalások, mint például: „i u Decretome tako stoji” (‘a *Decretum*-ban is így áll’).

Az egyszerűsítés elsősorban a Biblia, majd különböző vallási, később világi témájú szövegek az „átlagember” számára anyanyelven való hozzáférhetővé tételének igénye és célja jól nyomon kísérhető a jogi szakszövegek, törvények fordításában is. Ezt a célt szolgálja az eredeti szöveg több részének kihagyása, a korabeli jogelméleten és gyakorlaton alapuló törvényértelmezések rövidített és inkább szemléletes, gyakorlati magyarázattal való leírása, kísérletek közérthető „terminológia” alapjainak lerakására, valamint – nem utolsósorban – azoknak a latin grammatikai alakoknak sokszor körülírásos fordításai, amelyeket sem magyar, sem horvát nyelven a forrásnyelv szerkezetének pontos visszaadásával, így a különböző igealakok és -módok közvetítette szemléleti háttér érzékeltetésével nem lehetséges. Hozzátehetjük, hogy ez kár, mivel – mint köztudott – a latin igék sokszor „csupán” árnyalt, de jelentés-, illetve szemléleti háttérben meglevő többletet

mégis tartalmazó alakjai, amelyeket a fordítások legfeljebb körülírással adhatnak vissza, az adott szövegek értelmezését módosíthatják is.

Az elmondottak illusztrálására megnézzük a *Tripartitum* I. része I. cikkelyének („titulusának”) magyar és horvát fordítását. A latin szöveget (korábbi, a témával kapcsolatos írásaimhoz hasonlóan) Csiky Kálmán kiadása alapján (Csiky 1894/1990), a magyart Veres Balázs fordításának első kiadása (1565), a horvátot a Kadlec–Polívka (1909) – betűhív kiadásszövege szerint idézem azzal a különbséggel, hogy a horvát szövegben a mai helyesírási normát alkalmazom (vö. Šojat 1975: 65–77). Veres Balázs magyar szövegét is a mai szabályok szerint közlöm, csupán az „i-ző” nyelvjáráson nem változtattam, valamint meghagytam azokat a régies szóalakokat (pl. *kedig* ’pedig’) és diftongusokat (pl. *zálogosejt* ’zálogosít’), amelyek a mai, nem szakember számára is érthetőek. Illusztrálásul az első cikkely címe eredeti írással:

ELSEW REEZE AZ HYRES NEWES MAGYAR orzagnak kewzwnfyges tewrwenynek és bokafynak három reczre walo ozlasarol (Első része az híres neves Magyarországnak közönsíges törvényinek és szokásinak három részre való oszlásáról).

A latin nyelvű cím: *De tripartita divisione iurium et consuetudinum in clyti regni Hungariæ in generali.*

A horvát fordítás: *Od Vugerskoga orsaga pravde i običajev na tri strane razdeljena* (’A magyarországi jog és szokások három részre osztva’) nem tartalmazza az *in clyti regni Hungariæ* (’híres-neves Hungária’) kifejezést, csupán Magyarországról beszél, a jelző elhagyásával. A horvát fordítás érdekessége, hogy a birtokos szerkezetek visszaadásában szórendje általában a magyar birtokos + birtok szórendet követi. Az idézett címben találunk egy magyar mintát követő tükörkifejezést is: *vugerski orsag* ’Magyarország’. Az *orsag*, *ursag* ’Land, Reich, Staat’. szót már Verancsics is felveszi szótárába *regnum* címszó alatt (Verancsics 1595), 1670-ben Juraj Habelić szótárában is megtaláljuk (Habelich 1670), aki a következő értelmezéseket adja: *kraljestvo*, *Königreich*, *Reich*, *ország*. A horvát *orsag*, *ursag* és a belőle képzett melléknévvel alkotott kifejezésekre számos adatot találunk Hadrovics László monográfiájában (Ungel), ezúttal csupán néhány példát idézünk. Magyar tükrökifejezéseknek tekinthetők az *orsag* szóval képzett melléknéves szerkezetek, például: *Slovenski orsag*, *Hrvatski orsag*; *orsački put* ’országút’, *orsačko spravišće* ’országgyűlés’, *orsaški sudac* ’országbíró’ stb.

A magyar és a horvát fordítás is – a már említett nyelven kívüli okok folytán is – jelentősen rövidíti az eredetit; az első paragrafust például sem Veres, sem Pergošić nem tartja fontosnak lefordítani.

A Kadlec–Polívka-féle kiadás bevezető részében Polívka rövid fejezetben tárgyalja Pergošić fordításának a latin eredetihez való viszonyát. Erős kritika tárgyává teszi a horvát fordítást, és arra a végső következtetésre jut, hogy a latin eredeti nélkül tudományosan „nem is használható”. Külön elemzi Pergošić szövegének Veres Balázs fordításához való viszonyát, felsorolva több cikkely fordítá-

sát, nem tér ki azonban – még vázlatosan sem – a rövidítések és kihagyások okára vagy okaira.

Folytatva a 2. paragrafus fordításainak bemutatását, ez a rész mindazon kérdéseket tartalmazza, amelyekről szó lesz: *In prima* (ti. *parte*) bevezetés után hosszú felsorolást olvasunk. A fordítók a felsorolás mellett – az 1. paragrafus kihagyása folytán – szükségesnek vélték magának a műnek a megnevezését is:

*Ez decretomnak első részében szólok az dolgokról, melyek...
V prvoy strane toga Decretoma budemo govorili...*

A téma megnevezésében Pergošić követi Veres Balázst. A magyar minta szerepét részletesebben fogjuk látni, nem érdektelen azonban a magyar és a horvát fordítás összefüggéséről három kutatót előre is idéznünk. Polívka megállapítása szerint: „Sem Veres sem Pergošić nem tartották magukat szigorúan a latin eredetihez, (Pergošić) mégis több helyen híven követi Verest, de nemcsak ott, ahol Veres egész szövegrészeket hagyott ki a latin eredetiből, hanem ott is, ahol a latin szöveg szavait megváltoztatta” (Kadlec 1909: 18; az én fordításom). Pergošić „Lectori bono” című zárszavában maga is megjegyzi, hogy az olvasó „itt-ott talál rövidített cikkelyeket, különösen azokban a dolgokban, amelyek megnevezéseit *nem volt szükséges horvátra fordítani, s ebben néhány rövidebb helyen követtem Veres Balázst, aki a Decretomot (magyarra) fordította*” (idézi Šojat is; in: Kaj 1975: 60; az én fordításom és kiemelésem). A horvát fordításhoz maga Pergošić is mellékel egy rövid szószedetet, amely szómagyarázatokkal, illetve értelmezésekkel szolgál („Veteh su knjigah vete diačke riječi ovako pretumačene”, ’Az ezekben a könyvekben használt deák szavakat így magyarázzuk’). Néhány latin szó magyarázatát adja meg csupán, de értelmez magyarból való fordításokat is. A szavak és kifejezések száma 44. Közülük most csak a magyarból átvett szavakat, illetve tükörfordításokat idézzük: actor *gorni peruš* (’felperes’), bona mobilia *gibajuća marha* (’ingó vagyron, ingóság’), bona immobilia *negibajuća marha* (’ingatlan vagyron, ingatlan’), dotalicium *zlameno ruho* (’jegyruha’), emenda linguae jezičnoga opranja *biršag* (bíróság), haereditas *vekovčina* (’örökség’), impetitor *bantovanik* (’bántó; vádló, felperes’), in causam attractus *dolni peruš* (’alperes’). Figyelemre méltó, hogy a legtöbb latin terminust magyar mintára alkotott tükörszavakkal és kifejezésekkel magyarázza, ami arra utal, hogy azok általánosan ismertek lehetek. Itt ismét Hadrovics László munkájára utalunk, akinek adatai szerint a *peruš* szakkifejezést első ízben Pergošić használja (valószínűleg a köznyelvben már ismert lehetett). A *marha* 1564-től, ’Ware, Gut, Habe, Vermögen’ jelentésben adatható, ’Vieh, Rindvieh’ jelentésben pedig 1662-től (UngEL). Az idegen szavak használatáról Polívka (éppen a *marha* szóval kapcsolatban) megjegyzi, hogy „különleges helyet foglalnak el a hungarizmusok (magyarizmusok) között azok a szavak, amelyek szláv eredetűek, a horvátba azonban magyar közvetítéssel kerültek vissza. Ilyen például a *marha*, melyet a magyarok a szlávoktól vettek át (*mrcha*, vö. *marva* = *stoka*)” (Kadlec XXXVIII). Hadrovics László is megemlíti, hogy az 1358 óta jól adatható szó ófelnémet eredetű *markat*, *market*, *market* (ma: ’Handel, Markt, Handelsware < lat. *mercatus*). Eredeti jelentése ’Vermögen,

Schatz, bewegliches Gut, Ware’, ’Vieh, Rindvieh’ jelentésben csak a 16. század vége óta mutatható ki. A Polívka által említett *mrcha* szóról Hadrovics úgy vélekedik, hogy „es dürfte Kreuzung mit *mrčina* (romanisch **morticina*) ’Aas’ und vielleicht auch mit *mrěti* ’sterben’ vorliegen” (UngE1 351).

Fentebb említett tanulmányához Šojat is csatolt egy rövid kajhorvát–štohorvát szójegyzéket, amelynek összeállításában elsősorban a latin terminusokat vette alapul. A szószedethez a Pergošićtól való mellékleten kívül Belostenec (1740), Mažuranić (1839) és Pleteršnik szótárát használta forrásul. Ez utóbbi munka jelentős segítséget nyújt a kaj-horvát szövegek megértésében is. Nem célnünk azonban most, hogy részletesebben foglalkozzunk a Pergošić-fordítás nyelvváltozataival (pl. a kaj- és a što-horvát elemekkel), mivel ez témánkat csupán közvetve érintheti, és a kölcsönös megértést a maga idejében sem gátolhatta. Az egyes terminusok magyarázatában (illetve a megfelelő szakkifejezés megalkotása szemléleti háttérének illusztrálásban) segítségül szolgálhat még Verancsics (1595) is (vö. Vig 2014). A szövegek megértésében, illetve a horvát nyelvű megfelelők értelmezésében más, korabeli művek feldolgozásában használható forrás nem áll rendelkezésre. A szó szoros értelmében vett jogi szókinccsel később foglalkozott ugyan Mile Mamić is (Temelji... 1992), ám az általa feldolgozott nyelvi anyag csupán a horvát nyelvújítás korától (kb. a 19. század második felétől) kezdődően nyújt támpontot a terminológia kutatásában. Ugyanezt a nyelvi helyzetet tükrözik Bogoslav Šulek szótárjai (1860; 1874–75) is. A 19. század közepétől a 20. század elejéig követhető jól nyomon a horvát szakszókinccs tudatos fejlesztése. Az új terminusok nagy része német és/vagy magyar mintára alkotott tükörfordítás, így például a Tripartitum fordításokban szereplő *negibajuća marha* ’ingatlan; ingatlan vagyón’ a 19. századi törvényszövegekben *nepokretnina* ~ *nepokretnost*; a nyelv tehát saját kifejezőeszközeit használja a terminológia kialakításában, és ehhez egyrészt megfelelő szaknyelvi és grammatikai ismeretek szükségesek, másfelől pedig ezek a törvények inkább a szakemberek köréhez szólnak, mint az átlagemberhez. A szó tágabb értelmében ebben a folyamatban is tükörfordításokat találunk, amelyek azonban olyan utánzások, amelyek saját nyelvi eszközökkel keletkeztek. A magyar mellett jelentős a német nyelvi hatás is, a horvát szó vagy kifejezés mintáját többször mindkét nyelvben felfedezhetjük, míg Veres Balázs és Pergošić korában a német szaknyelv hatása elenyésző volt.

A szakszókinccs (esetünkben a jogi fogalmak az érintettek szélesebb köre számára is megfelelő értelmezése) elsősorban a terminusok megalkotásának módja, a mögöttük meghúzódó szemléleti háttér (nyelvi világkép), valamint az „átlagember” számára érthetővé tétel szándéka véleményem szerint a 18. század végén meginduló nyelvújítási mozgalom (ezt a kifejezést kellő óvatossággal kell használnunk!) szellemi (és korlátozottabb vagy olykor túlhajtott mértékben megvalósuló) gyakorlati szempontból is érdekes, sőt fontos, mert déli szomszédunknak a későbbi, az egész horvát nyelvterületre kiterjedő mozgalmának alapját képezi, amelyben (hasonlóan a nagyobb volumenű magyar nyelvújításhoz) a közérthetőség mellett komoly cél volt a nyelvtisztítás (purizmus) és a nyelvszépítés, amelynek elméleti alapját a német nyelvújításban kell keresnünk (vö. Becker 1948; Nyomárkay 1989, 2007, 2014).

Folytatva a megkezdett témát, az I. cikkely fentebb közölt címe után meg-
nézzük magát a szöveget és a fordításokat is.

*In prima siquidem ejus parte...
Ez Decretomnak első részében szólok az dolgokról...
V prvoj strane toga Decretoma budemo govorili,...*

A latin szöveg *siquidem* szava a 2. paragrafust tartalmilag az elsőhöz kapcsolja: a szöveg (*ejus* 'ennek, az említettnek') első részében tehát az első paragrafusban felsorolt „személyekre, dolgokra vagy cselekvésekre” vonatkozó jogszabályokról lesz szó, amelyek tárgyalása a 2. paragrafusban kezdődik, de mivel az 1. paragrafus a fordításokban nincs meg, szükséges utalni a címre: *Ez Decretomnak első részében – V prvoj strane ovoga Decretoma...*

Utána következik az említett „dolgok” konkrét felsorolása, bevezetőként egy általános tartalmi szűkítéssel: *quæ ad personarum rationem spectant...*; Veres fordításában: *az dolgokról, melyek személyeknek okára néznek...* Ez a mellékmondat a horvát fordításban nincs meg. Kulcsszó itt a *rationem*, amelyet Verancsics 'ok, okosság' jelentéssel értelmez, Jambrešićnál azonban *ratio* címszó alatt, igaz, hogy csupán 9. jelentésként *institutum* 'navada, običaj, red, naredba; Gewohnheit, Ordnung, Anstalt, Gesetz' is szerepel. Veres az első ('ok') jelentést fordítja, Pergošić kihagyja, illetve a *početek* 'kezdet, eredet' jelentésű szóval a fordítás folytatásához kapcsolja.

A jelzett felsorolás, tehát annak a részletezése, hogy a nemesek birtokával kapcsolatos eljárásokról lesz szó, a következő alapfogalmakat tartalmazza:

*de... primordio, libertate nobilitatis nostræ
az mi nemességünknek eredetéről, szabadságáról... (Veres)
od početka vugerske plemenščine, od slobode... (Pergošić)*

Folytatás:

bonorum, juriumquæ possessionariorum acquisitione, gubernatione, divisione, venditione, alienatione... [szó szerinti fordítás: 'nemességünk eredetéről, szabadságáról a javak és birtokjogok megszerzéséről, igazgatásáról, elosztásáról, eladásáról, elidegenítéséről']

...jóságoknak kereséséről, birodalmáról, oszlásáról, eladásáról, idegenítéséről (Veres)

...od našašća imanja, od ladanja, razdilenja, od oddaja v tuđe ruke (Pergošić)

A *primordium* szót a LexLatIug nem tartalmazza, csupán melléknévi alakját közli: *primordialis* 'prvotan, iskonski', 'első, eredeti, kezdeti'. Jambrešić szótárában értelmezése 'initium, origo'. A magyar fordítás *eredet* szava tartalmilag érthetően adja vissza a latint, amelyet már Verancsics is *Anfang početak, kezdet* jelentéssel értelmezett. Az *eredet – početak* összefüggése világos, különbség mindössze a már

említett szemléleti háttérben van, tudniillik az *eredet* mint a *primordium* megfelelője, más szemléleti háttérű, semlegesebb, mivel nem tartalmazza az 'első' (*primus*) és a 'rend', 'rang' jelentésű *ordo* szót, amellyel feltehetően kapcsolatos az 'erdélyi főrend' jelentésű *primor*. Már ez az egyetlen szó is mutatja az egyszerűsítés szándékát.

A *nobilitatis nostrae – a mi nemességünk(nek)* kifejezést Pergošić *vugerske plemenščine* 'a magyarországi nemességnek' kifejezéssel adja vissza. A horvátok már a 16. században, a közös célokért folytatott kulturális harcban is élesen megkülönböztették a történeti és a magyar uralom alatt álló, de nem csak a tisztán vagy döntő többségben magyarok által lakott ország fogalmát. A tágabb fogalom jelölésére az *Ugarska*, a magyarok által lakott területre pedig a *Mađarska* megnevezést használták. Úgy tűnik, hogy ezt a nyelvhasználatban is megmutatózó különbségtételt még a reformáció és a humanizmus közös kulturális célkitűzései sem szüntették meg. Pergošić a latin és a magyar nyelvű szöveg birtokos névmását sem használja, hanem *vugarska* (ma: *ugarska*) jelzővel helyettesíti. A közös eszmei célok nem szüntetik meg a nemzeti különállás tudatát még az egymással akkor már évszázadok óta közös államban élő egyének (rétegek) tudatában sem. A szellemi és materiális kapcsolatok, sőt összefonódások sem elég erősek ehhez. Ebből a perspektívából illuzórikusnak tűnik az európai kulturális identitás fokozatos kialakításának tudományosan is megfogalmazott célja is (vö. Handbuch).

A *bonorum iuriumque possessionariorum acquisitione* kifejezésben kulcsszó az *acquisitio* ('*quæstus, lucrum*'; 'nyereség, haszon, előny' először 1272-ben fordul elő (LexLatlug). Értelmezése Jambrešićnál: 'dobivanje, Erlangung, Überkommung; nyeres', tulajdonképpen elnyerés, szerzés, amelyet Veres 'keresés'-sel, Pergošić 'megtalálás'-sal fordít. A két fordítás más-más szemléleti háttéren alapuló szót használ, tudniillik az *acquisitio* alapszava a *quero* 'keres', amelyet Veres Balázs fordítása híven ad vissza, míg Pergošić nem a keresést, hanem a végeredményt, tudniillik a megtalálást emeli ki. A *jus possessionarius bonorum* ('a javak birtoklási joga') kifejezést sem Veres, sem Pergošić nem fordítja le. A *gubernatio* jelentése 'Verwaltung; vladanje; birodalom' (Verancsics), 'Herrschaft, Verwaltung; igazgatás, uralkodás' (Jambrešić); itt Jambrešić pontosabb, mivel a latin főnév is cselekvést fejez ki, míg a Veres használta *birodalom* jelentése 'imperium, regnum, ditio; herrschaft, macht' (Oklsz). A *divisio* 'razdilenje; osztás' (Verancsics); 'Teilung, osztás' (Jambrešić). Mai nyelvhasználatunk az *osztást* folyamatként értelmezi, korábban azonban az *osztással* együtt 'divisio' jelentése (is) volt (vö. Oklsz). A *venditio* 'eladás' szerepel Jambrešić szótárában, Veres Balázs le is fordítja, Pergošić viszont *oddaja u u tuđe ruke* körülírással él, amelynek pontos jelentése 'idegen kézbe való adás'. Itt nyilvánvaló a közérthetőség szándéka. Érdekes az *alienatio* értelmezése: 'Entfremdung; idegenülés, idegenítés' (Jambrešić). Ezt a kifejezést Pergošić nem fordítja le, hanem mindkét latin szó (*venditio, alienatio*) érthetővé tételére elegendőnek tartja az 'idegen kézbe való adás' értelmezést. A két kifejezés szemléleti háttére különböző. A *venditio* 'prodavanje, prodaja; eladás' (Jambrešić), az *alienatio* 'otudenje; Entfremdung; idegenülés, idegenítés' jelentésekkel szerepel a későbbi szótárakban. A későbbi, de részletes és megbízható német idegenszó-szótár (Heyse 1910) az *Alienation* jelentéséül a következőket

adja meg: 'Verkauf, Tausch, auch bloß Verpfändung', amely Pergošić körülíró fordítását mintegy igazolja. Az *elidegenít* ige a magyarban 1538-ban fordul elő első ízben 'alineo, abalinea' jelentésben (Oklsz.)

A szövegek folytatása még néhány kiegészítést is tartalmaz, hogy tudniillik mely kérdésekről lesz még szó:

...*concambiali permutatione, præscriptione, pignoratione*
cseréléséről, idő múlásról, zálogosításról (Veres)
davanja od imijenja... (Pergošić)

A kölcsönös cseréről (*permutatio concambialis*) és az elévülésről, elzálogosításról (*præscriptio*) kifejezéseket sem Veres, sem Pergošić fordítása pontosan nem adja vissza. A *permutatio* Jambrešić szótárában 'menjba, promimba; Verwechslung, Vertauschung; elváltás, megcserélés'. A *combambialis* 'kölcsönös' jelzöt egyik fordítás sem tartalmazza. A *præscriptio* (e Jambrešićnél 'napervo pisanje, prepisanje; Vorherschreibung, Fürschreibung, Vorschrift; elől-írás, eleibe írás', harmadik jelentése 'verjäherte Zeit des Rechts; a törvénytől szabott idő betöltése', azaz: meghatározott időre szóló előírás' (Finály). Veres csak *cserélést* mond, hozzátéve, hogy ebben az ügyletben számolni kell a törvény által megszabott, előírt törvényes idővel: „az idő múlásáról”. Pergošić *davanja od mjenanja* kifejezése második tagjának Polívka 'imanje; 'birtok, vagyon' jelentést tulajdonít, ami meg is felel az eredeti szövegnek. Verancsicsnál csak az ige: *permutare* szerepel 'cambiare; abwechseln; prominiti; cserélni' jelentésben. Jambrešićnél megvan a főnév is: *permutatio* 'menjba, ...prominba; Wechsel, Verwechslung...; elváltás, megcserélés' jelentésben.

A *pignoratio* szót Pergošić nem fordítja le, hanem körülírással magyarázza meg: *od prešasca pravoga jistonoga vremena, kako imanje more v zalog vreći* 'a jog által meghatározott idő elmúltáról (ti. szól a törvény), amikor a vagyon elzálogosítható', Veres Balázs *idő múlását és zálogosítást* mond.

A latin szövegben az ismertetett paragrafusban a következő terminusok fordulnak elő (használatuk sorrendjében): *acquisitio, gubernatio, divisio, venditio, alienatio, permutatio concambialis, præscriptio, pignoratio*. Jelentésüket, illetve értelmezésüket részben a feltevésünk szerint a szövegek keletkezése idején rendelkezésre álló szótárak, részben a fordítók használta kifejezések alapján soroljuk fel:

acquisitio – dobivanje; Erlangung, Übereinkommung; nyerés – Veres Balásznál – *keresés*, Pergošićnél – *megtalálás*. A szótárak közül Jambrešićnél: 'lucrum; Gewinn; nyereség' értelmezések találhatók. A magyar fordító a folyamatot emeli ki, a horvát fordító a történéis eredményére mutat rá (*keresés*, illetve *megtalálás*).

gubernatio – ladanje; Herrschung, Verwaltung; uralkodás (Jambrešić) – Veres Balásznál – birodalom, Pergošićnél uralkodás 'ladanje'. A *birodalom* szót 'imperium, regnum, ditio' jelentésben az Oklsz. 1581-ből jegyzi.

divisio – razdelenje; Teilung; osztás – oszlás (Veres), Pergošićnél 'idegen kézbe való adás' (a *venditio* értelmezésével együtt)

venditio – prodavanje, prodaja ’eladás; eladás, abalienatio is (Jambrešić); Entfremdung, Veräußerung, Entwendung (Heyse), ugyanebben a jelentésben (Oklsz.).

alienatio – otuđenje; odsvojenje; Entfremdung; idegenülés, idegenítés (Jambrešić).

A szöveg folytatása, tudniillik szó lesz még a következőkről:

...metali reambulatione, jurium quartalitorum, ac dotalitorum solutione, bonorumque mobilium, & immobilium aestimatione.

határjárásról, leány negyed és jegyruha fizetésről, ingó marhának és álló jószágnak megbecsüléséről

kako je kotare trijeba hoditi, od djekline četrtine, i svadbene svite plaćanja, i od

preštimanja, i gibajućega i negibajućega imanja.

Pergošić kifejezése (*preštimanje*) Jambrešić szótárában az *exsitmatio* címszó alatt található; jelentése (többek között) ’Schätzung; vélekedés, becslés, valaminek ára’. A *reambulatio metalis* kifejezésnek pontosan megfelel Veres fordítása: ’határjárás’. Pergošić ebben az esetben (is) magyarázó körülírást alkalmaz, tudniillik ’hogyan kell a határokat bejárni’. Maga a *reambulatio* szokásos, tulajdonképpen meghatározott cél nélküli határjárást jelent: ’circuitio possessionis metu non constituendarum causa’ (Jambrešić) vagy egyszerűen ’Spaziergang’ (Heyse).

Érdekesek viszont a *leánynegyed* és a *jegyruha* terminusok. A *quartalitium* (*quarta puellaris*) ’leánynegyed’; címszóként Verancsicsnál sem fordul elő. Rövid bevezető szöszedetében Pergošićnál a következő magyarázat szerepel: *Quartaliticium devojačka ili deklina četrtina* ’leánynegyed’. A *dotalitium* főnevet Jambrešić szintén nem regisztrálja, csupán a *dotalis* melléknevet: ’svadbena-darovni ’esküvői ajándék; zur Hochzeitsgab dienend; menyegzői ajándékos’ található nála. Pergošić rövid értelmezése: ’dotalicium zlameno ruho’. Felveszi a *paraphernalia, ium* főnevet is ’parafernum svadbena svita ili svadbeni dar’ jelentésben; ’bona quæ uxor Marito extra, supra dotem attulit. Bona vero etc. Paraphernalibus, vel aliunde in matrimonio, sed privato, & soli uxori propria titulo acquisita parapherna dicuntur; eigenes Gut des Eheweibs, neben dem, was sie ihrem Mann und ihr der Mann verschrieben hat; ’tulajdon java és jószága az házas asszonynak, azon kívül, melyet maga az asszony a férjének és a férje az asszonynak jegyül adott’. A *jegyruha* (sic!) jelentése az Oklsz. szerint: ’dos: Morgengabe, Brautgeschenk. Első adat 1475-ből: *Rerum paraphernalium vulgo jegy ruha*. Verancsics szótárában: *dos* ’Heumfleur, parchiya, yegy-ruha’. A *paraphernum* a Polívka szerkesztette szöszedetben ’svadbena svita, svadbeni dar; menyegzői ruha, menyegzői ajándék’. Részletesebb magyarázatot találunk Heysenál: *Paraphernalien* oder *Paraphernal-Güter* (gr. *Pará-pheranna*, was die Braut neben der Mitgift [phernē] empfängt... das Eigen- od. Sondergut, zugebrachte Vermögen einer Frau, worüber sie sich die freie Verfügung vorbehalten hat. A *jegyruha* ajándék, amelyet a vőlegény menyasszonyának az eljegyzés jeleként ad.

Pergošićnak erről a kifejezéséről szólva Polívka a következőket jegyzi meg (magyar fordításban közlöm): „Pergošić sok tekintetben tartja magát Veres Balázs fordításához. Fordításában sok hungarizmust használ. Egyesek közülük közvetlen átvételek a magyarból, például *fela*, *pelda*, *engedovati*, *valovati*, *zbantovati*, *biršag* stb., Egyéb hungarizmusok... a magyar kifejezések szó szerinti fordításai. Így például Pergošić a latin *dotalitiumot* *zlamena svitának* fordítja. Mind a két szó szláv... mégsem tekinthetők eredetinek, hanem a magyar kifejezés fordításai... A *jegyruha* (jegy = znak, znamenje, 2. verenje; ruha = odelo, haljine). A *jegyruha* tehát ajándék, amelyet a völegény menyasszonyának az eljegyzés jeleként ad. Értelemszerűen tehát nem *dotalitium* (azaz olyan összeg, amelyet az özvegy számára zálogjoggal garantált pénzüsszeg). Pergošić tehát hibásan fordít, ám ugyanezt teszi előtte Veres is” (Kadlec–Polívka XXXVI–XXXVII). Polívka véleménye szerint ebben semmi különös nincs azok számára, akik járatosan a régi cseh (és lengyel) jogban, az *obvěnění* terminus (= *dotalitium*, *contrados*) jelentése ugyanis *věno* ’miraz; hozomány’. A *dotalitium* értelmezése Bartal szótárában „*provisio mulieribus in virorum proprietatibus*” (’hív feleség jutalma, jegykötés, jegyruha’) és „*quæ uxori propter eius deflorationem et concubitum de bonis mariti datur*” – ez Werbőczy szövege is. A magyarországi középkori latinság szótárában (LexlatHung): „*bona cuiusdam feminæ pertinens*” (’hitbéri, hitbér címén járó’) és „*bona cuiusdam feminæ, quibus marito mortuo viduitatis tempore úti potest; fere de summa pecuniæ seu rebus mobilibus v. immobilibus, quæ uxori a marito suo legantur et mariti bonis collocantur*” (’a férj vagyonából a feleség özvegységére lekötött javak; hitbér’). Az OklSz. az első adatot 1475-ből közli: *rerum paraphernalium vulgo jegy ruha?* Heyse szótárában: *Paraphernalien oder Paraphernal-Güter* (gr. *Pará-pherna*, was die Braut neben der Mitgift [phernē] empfängt... das Eigen- od. Sondergut, zubrachte Vermögen einer Frau, worüber sie sich die freie Verfügung vorbehalten hat’. Cserei Farkas „A magyar és székely asszonyok törvénye” című munkájában (idézi Szöcsbé Gazda Enikő 2010) így olvassuk: „férjhez vitt szüzességnek, vagy özvegységbeli tisztaságnak jutalma [...] szokott fizetődni az asszonynak férje jószágából annak állapotja szerént”. Sz. Gazda Enikő feltételezi, hogy „a hozomány, a nő vételára és a vérdíj között összefüggés volt [...] Amennyiben a vérdíj és a jegyruha összefüggései után nyomozunk, Székelyföldön a két összeg megközelítően azonos volt”. (Az OklSz. csak *vérbírságot* ’multa sanguinis’ említ.)

Itt találkozunk a ném. ’*Witwenrecht; jus viduale*’ jelentéssel is. A terminus alapjelentése valamely tárgyi ajándék (jegyruha, jegyposztó) lehetett, amelyet a férj volt köteles adni mintegy a hozomány viszonzásaként; erre utal a *contrados* (’ellenajándék, viszontajándék’) értelmezés is. A *jegyruha* fogalma a Tripartitumban több helyen is felbukkan, például I. 93.§: *donatio*, *quæ uxoris propter ejus deflorationem & concubitum de bonis mariti datur; jegy ruha* mondatik asszony állatoknak az ő urok marhájából és jószágából házasságának adóságáért adni szokott jutalom vagy kedeg *jegy ruha* az, akit az ő szüzességének elvételéért, és vele való hálásért az ura jószágából neki adnak. Pergošićnál: *zlameno se ruho* govori ono kaj žene za nje devstva uzetje s nje muža imienja daju.

A jegyruha pénzzel való megváltásáról szól az I. 95. cikkelye, amely a *dotalitiumot* értelmezi:

Dotalitiorum autem solutio partim pecuniis numeratis, partim vero *rebus mobilibus et venalibus* juxta tamen verum pretium et valorem earundem rerum, fieri semper solet.

Jegyruha fizetés fél részként megszámlált pénzzel, fél rész szerint *ingó marhával* lesz az ő igazi ára szerint.

Zlamenoga se ruha polovica *gibajućom marhom* splaćuje: da poleg prcjembe takove marhe.

A szövegekből kitűnik, hogy a „jegyruha” terminust többféleképpen értelmezték. Jelentett egyrészt nászajándékot és a *dotalitium* megfelelőjeként a férjes asszony számára szolgáló anyagi biztosítékot is. A *dotalitium* főnevet – mint említettük – Jambrešić fel sem veszi szótárába, csupán a *dotalis* melléknevet találjuk meg nála. A LexlatmedaevIu felveszi *donum nuptialis* ’ženitbeni dar’, ’házassági ajándék’ jelentéssel. A hasonló jelentésben használt *paraphernaliát* Jambrešić így írja körül: „Vocantur bona, quæ uxor Marito extra & supra dotem attulit,... tulajdon java és jószága az házas asszonynak, azon kívül, melyet maga az asszony a férjének, és a férje az asszonynak jegyül adott”. (Vö. Heyse értelmezését.).

Az első cikkely 3. paragrafusa *in secunda... parte...* bevezetéssel kezdődik. A nemesi javak és egyéb ügyek elintézése végett keletkezett eljárásokról, perekről szól.

In secunda vero ipsius parte, de rerum ac causarum, prætextu præmissorum bonorum & jurium possessionariorum, aliorumque negotiorum, moverandum & suscitandarum processibus & executionibus, ac sententiarum exinde ferendarum seriebus.

Második risziben kedeg, az dolgoknak és pereknek folyásáról, kik az felyül megmondott jószágok felől és egyéb dolgok felől támadnak, és onnat jövendő sentenciákról, és eljárásának rendiről.

A v drugoj strane budemo govorili, kako vu teh gore povijedanih dugovanjah pravde teku, i sentencije i kako je potribno pravdenim zakonom zvršavati.

A tömör megfogalmazású latin mondat teljes lefordítása egyfelől nyelvileg nehéz, másfelől pedig az „átlagember” számára nem is szükséges.

Az *in secunda vero ipsius parte* kifejezés kapcsolja a 3. paragrafus szövegét a másodikhoz. Ezt Veres egyszerűsíti, Pergošić szintén: *második risziben* a birtokos személyrag (*risziben*) utal az előző paragrafushoz való kapcsolódásra, Pergošić fordításából viszont ez az utalás hiányzik.

A latin szöveg lefordított három paragrafusában tulajdonképpen nincs is állítmány, mivel az állítmányt az eredeti szövegben is csak az 1. paragrafus tartalmazza. Ehhez igazodik a magyar fordítás is, a horvát szövegben viszont a *budemo govorili* ’fogunk majd beszélni’ fordulatot használja, tudniillik azt, hogy valamiről szó lesz, amit két rövid mondattal ki is fejt.

A latin összetett mondat gerincét az ablativusok alkotják, mert ezek fejezik ki a beszéd tárgyát: *de processibus & executionibus, seriebus*, tehát valamilyen ügyek folyásáról, végrehajtásáról és rendjéről. Az ablativusokat különböző bővítmények értelmezik, tudniillik azon dolgok és perek folyásáról, végrehajtásáról és a velük kapcsolatos ítéletekről lesz szó, amelyek a nemesi javakról, a birtokjogokról és egyéb ügyekben indítandó dolgok és perek folyásáról, végrehajtásáról és a velük kapcsolatban meghozandó ítéletekről szólnak.

De rerum ac causarum prætextu præmissorum bonorum & jurium possessionariorum – az előzőekben előre bocsátott jószágokról és birtokjogokról aliorumque negotiorum movendarum & suscitandarum processibus – és egyéb megindítandó ügyekről és perekről & executionibus ac sententiarum exinde ferendarum seriebus – és a róluk szóló ítéletek sorairól.

A latin mondat alapszerkezete tehát a *de* + ablativus: *de processibus, executionibus, seriebus*. A paragrafus tartalmát a bevezetőben említett dolgok, ügyek, birtoklási jogok képezik. A terminusok közül Pergošić említett rövid magyarázó szöszedében csak az *executio* szerepel: „Executiones sententiarum pravdenoga dokončanja ili pravdenih listov na konec donesenje” (‘Az igazságos jogi végzés végrehajtása, avagy az ügyiratok véghezvitele [rendezése; a Kadlec–Polívka-kiadásban valószínűleg hibásan, a helyes *executio* helyett].) A *na konec donošenje* ‘véghez vitel’ magyar minta alapján alkotott tükörfelfejtés, amely első ízben Pergošićnál fordul elő (vö. UngEl 84–5). A magyar mintaigét ‘absolvo, finio; beendigen’ jelentésben az OklSz. 1636-ból mutatja ki (vö. TESz. is). A *series* Jambrešićnál ‘Ordnung, Reihe; rend, szer’ jelentésű. A latin szöveget mindkét fordító jelentősen egyszerűsíti. Ez elsősorban abban áll, hogy az eredeti szöveg gerundiumait cselekvést vagy történést kifejező aktív igés szerkezetekkel adják vissza, például: *az dolgoknak és pereknek folyásáról, kik kik az felül megmondott jószágok felől és egyéb dolgok felől támadnak – kako u tih dugovanjah pravde teku* ‘hogyan folynak az említett dolgokban a jog(i) eljárások’ és ítéletek’ – és onnat jövődő sentenciákról és eljárásának rendiről – Pergošićnál még egyszerűbben és rövidebben: *i sentencije, i kako je potribno pravdenim zakonom sveršavati* ‘és ítéletekről, hogyan kell azokat igazságos törvénnyel befejezni’.

A *de rerum ac causarum, prætextu præmissorum bonorum & jurium possessionariorum, aliorumque negotiorum movendarum & suscitandarum processibus & executionibus, ac sententiarum exinde ferendarum seriebus* passzív szerkezeteit a fordítók vagy kihagyják, vagy egyszerűsítik, így lesz a *de causerum, ...jurium possessionariorum, aliorumque negotiorum* ‘a javak, birtokjogok, egyéb ügyek’ felsorolásból *fellyül megmondott jószágok és egyéb dolgok*, valamint *u gore povijedanih dugovanjah, a negotiorum movendarum & suscitandarum processibus & executionibus ac sententiarum exinde ferendarum seriebus* szövegből *kik az felyül mondott jószágok felől és egyéb dolgok felől támadnak, és onnat jövődő sentenciákról és eljárásának rendiről*, avagy Pergošićnál még rövidebben: *az ítéletekről és arról, hogy hogyan kell azkat igazságosan végrehajtani*. Werbőczy szövegének participium perfectum passivuma (*præmissorum*), valamint gerun-

diumai (*movendarum, suscitandarum, ferendarum*) cselekvő igealakban kerülnek át a magyarba és a horvátba is.

A harmadik paragrafus bevezető mondata is megjelöli a nevezett rész tárgyát. Érdekes a mondatkeret: *In tertio opusculi membro... tractabitur... A membrum* 'dél, falat, ein Teil, Stuck, rész, darab' (Jambrešić) Veres fordításában: 'rész', Pergošićnál 'strana'. Pergošić ismét kiteszi a magyarázó állítmányt, tudniillik *budemo govorili* 'beszélni fogunk...'. Veres Balázs a témák felsorolásában követi a Tripartitum szövegét, de egyszerűsít: *de causarum, & actionum judiciariarum, in curiam regiam per viam apeallationis ex omnibus regni comitatibus; atque de Croatia, Sclavonia & Transylvania, sedibusque spiritualibus, deducendarum ac transmittendarum ordinibus et modis.* (Szó szerinti fordításban: 'azoknak az ügyeknek és kereseteknek rendjéről és módjáról, amelyeket a királyi bírósághoz fellebbevitel [ti. fellebbezés] útján valamennyi királyi vármegyéből, így Horvátországból, Szlavóniából és Erdélyből és egyházi székhelyekről a királyi bírósághoz visznek és küldenek [ti. amelyek... vitetnek, viendők és küldetnek, küldendők]

Veres: *törvénből való pereknek és kereseteknek kérdésnek úta szerint, és ez országnak minden vármegyéjéből, és horvát országból, tót országból és erdélből és egyházi székről* – Pergošić: (*budemo govorili*) *od vseh modušev i redov pravd kako po Appellacijah vu kraljev dvor, za vseh gardskih međ, s Hrovatskoga i Slovienskoga orshag i s Erdelja, i s duhovnoga stola pravde opitanije pošlju.* A fordításokban érdekes a 'kereset' fogalmának kifejezése. *actio judiciaria*, amelyet Pergošić nem is fordít le, noha már Jambrešić szótára is tartalmazza 'sudnji, pravdeni; zum Gericht gehörig; ítélethez – vagy törvényhez való' jelentésben. A *kereset* 'querimonia, actio; klage, action' először 1700-ban fordul elő (OkISz.), a TESz. szerint 'beperele, törvény elé idéz; jemanden gerichtlich belangen' jelentésben már 1559-ből adatoz. Az 1845-ös Latin–magyar törvénykezési műszótár 'panasz' jelentést ad meg. Jogi jelentését pontosan adja meg Heyse: 'Berufung auf ein höheres Gericht'. Verancsics szótárában még nincs jogi jelentése, nála 'nominare; nennē; zazvati; szólítani' fordítások olvashatók. Pergošić megmarad a latin szó használata mellett annak ellenére, hogy már Jambrešić szótárában is megtalálható 'na drugi sud zvanje; Nennung, das Rufen ode Appellieren zu ein anderen Gericht; nevezés, appellálás egy elvégzett törvényből föllebbe hívás' jelentés, illetve értelmezés. Érdekes és mindenképpen egyik jellegzetes példája a konkrét → absztrakt, valamint az absztrakt → szakterminus jelentésfejlődésének.

A paragrafus befejező részében a szabad királyi városok törvényeiről és büntetőpereiről, valamint a bennük folyó bíraskodásról van szó, megtoldva azon dolgok említésével, amelyekről később fog értekezni:

Item de liberarum civitatum legibus, ac causis criminalibus, & earum decisionibus, cum correquisitis semper & necessariis praemissa materiis et rebus, sua serie tractabitur.

Veres: *Továbbá szabad városoknak törvényeiről, és büntetendő perekről és azoknak végek szakadásiról, Werbőczy első decteromának, első részében*

Pergošić: *Potom toga od pravd slobodnih varašev, i od oneh perni kotere se imaju pokaštigati, i kako nje triba dokončati.*

Veres Balázs (ahogyan az más szövegekben is előfordul) követi a latin szöveg szórendjét: *Item de liberarum civitatum legibus, ac causis criminalibus – továbbá a szabad városoknak törvényiről, és büntetendő perekről & earum decisionibus – és azoknak végek szakadásáról.*

Pergošić nem a magyarországi latinság szórendjével fordít: *Potom toga od pravn slobodnih varašev* – majd körülírással rövidítve: *i od oneh perni kotere se imaju pokaštigati...*; majd: *de earum decisionibus – kako nje triba dokončati* 'azoknak végek szakadásáról' – 'kako nje triba dokončati' ('hogyan kell azokat befejezni'). Követi itt Jambrešićet, akinél első jelentésként 'befejezés, döntés' olvasható.

A Tripartitum fordítása – ahogyan annak idején Hadrovics László is megállapította – fontos dokumentuma a magyar–délszláv szellemi kapcsolatoknak. Mind a magyar, mind a horvát szöveg latinnal való egybevetése tanulságos vállalkozás. A Tripartitum 1517-ben jelent meg, majd később több javított kiadásban is napvilágot látott. A magyar és a német fordítás kivonatos, ennek okát talán éppen a közérthetőségre való törekvés adta. A horvát fordítás és a magyar közötti összefüggésre korábban többen felhívták a figyelmet. Minden bizonnyal tanulságos lenne August Wagner 1599-ben megjelent német fordítását is bevonni az összehasonlításba, valamint a későbbi latin–magyar kétnyelvű kiadásokat is.

A latin–magyar–horvát egybevetést, ha mégoly vázlatos is, nyelvészeti terminológiai kérdések és megoldások, valamint grammatikai szerkezetek elemzése tekintetén is, érdekesnek és további munkára serkentőnek találtam.

Több szöveg fordítása győzött meg róla, hogy mind Veres Balázs, mind Ivan Pergošić a latin és a magyar nyelv ismeretének teljes birtokában voltak, és emellett jogászként értették és interpretálták Werbőczy művét, azt pedig, hogy fordításaik kivonatosak, két tény is magyarázza. Elsőként – amint ez köztudott, és a történészek is hangsúlyozzák – céljuk az volt, hogy az egyszerű emberek számára érthető szöveget alkossanak. Igyekeztek a(z abban a korban is nehéz) latin mondatokat egyszerűsíteni, azokat a részeket, amelyek talán még a nemesség legműveltebb rétegének képességeit is meghaladták, kihagyni, vagy azokat a latin grammatikai szerkezeteket (pl. participiumokat) anyanyelvük eszközeivel a lehető leghozzáférhetőbbekké tenni. Egybeesett tehát a nemes cél és a nyelvi „kényszer”. Mindkét fordítás – kisebb jelentőségű, esetleges tévedései ellenére is – a kor színvonalán álló, annak szellemi áramlatába beilleszkedő munka.

Vizsgálva elsősorban a terminológia kérdését, megerősíti azt a megállapítást, hogy a korabeli horvát (esetünkben jogi) terminológia jelentős része a magyarból való vagy magyar mintára alkotott kifejezés (vö. elsősorban UngEI). A leggyakrabban használt magyar eredetű (a magyarból átvett) szakkifejezések száma Pergošić fordításában (Polívka katalógusa szerint) származékaikkal együtt közel félszáz, ezeket azonban jóval meghaladja a magyar mintára alkotott tükörszavak száma. Mind a Pergošić használta magyar jövevényszavak, mind pedig a tükörszavak bőven megtalálhatók Hadrovics László monográfiájában (UngEI). Érdekes az I. rész első cikkelyében a következő rész: *de causis criminalibus – a büntetendő perekről: i od oneh perny kotere se imaju pokaštigati. A causa criminalis* jelentése 'büntető ügy, per', amelyet Veres *büntetendő perrel* fordít, és követi őt Pergošić is, amikor a perekre vonatkozóan így fordít: 'amelyeket meg kell büntetni'. Klasszikus példája

ez a fordítás (is) a latin jelzős szerkezet szabad, de a lényegét saját nyelvi eszközzel kifejező fordításának. A *peruš* 'Partei (im Prozeß)' és származékai, mint *dolni peruš* 'in causam attractus; alperes', *gornji peruš* 'felperes' tipikus példája az úgynevezett visszakölcsönzésnek (vö. UngEl). Megjelenik azonban Pergošićnál a *pernja* (Jambrešić szótárában *causa* címszó alatt 'eine Sache vor Gericht verliehen', valamint *lis* alatt 'pravda, svađa; pör, pörlekedés' jelentésben, mint a szócsalád egy tagja).

Előfordul, hogy a fordító által használt, jelentés tekintetében helyén levő szó szemléleti háttére, világképe árnyaltabb. Ilyen szemléleti minőségi különbséget mutatható ki szóelemzéssel a fentebb már említett *primordium* – *eredet* – *početak* alapjában véve azonos jelentésű megfeleltetésekről. A latin szó jelentéséül Jambrešić 'exordium initium, origo' értelmezést ad azzal a megjegyzéssel, hogy csak többes számban használatos. Finály a „primus-ordior”-ból kiindulva: 'első kezdet, eredet, mundi, gentis, urbis', hozzátevé, hogy 'különösen uralkodás kezdete'. Heyse 'Anfang, Ursprung, die Gründung' magyarázattal él. Az eredetileg emocionálisan semleges jelentésű szóból – mint fentebb említettük – válhatott rangot jelentő szakszóvá a *primor* 'székely főrend'. A TESz. ebben a jelentésben 1848-ból mutatja ki latin eredetűnek tartva: *primores populi* 'a nép legelőkelőbbjei' jelentésben.

Az összehasonlítás értelméről több szempontot említve, a bevezetőben szoltam. Érdemes lenne természetesen több szöveg fordítását is egybevetni, nem gondolom azonban, hogy alapvetően más véleményre jutnánk, mint amit az eddig vizsgált szövegek bizonyítottak. Érdekes lenne azonban mind a horvát, mind a magyar jogi terminológia alakulását a 19. század végéig nyomon követnünk.

SZAKIRODALOM

- Becker, Henrik 1948. *Zwei Sprachanschlüsse. Die Humboldt Bücherei. Erkenntnisse und Probleme aus allen Gebieten der Geistes- und Naturwissenschaften*. Sprachwissenschaften Band 2. Leipzig und Berlin.
- Béloszténecz, Joannes 1740. *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*. Zagrabiae.
- Csiky Gergely 1894/1990. Werbőczy István: *Tripartitum*. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Téka Könyvkiadó Budapest. (E mű a Budapesten 1894-ben kiadott fordítás új előszavakkal bővített utánnomása.)
- Finály Henrik 1894. *A latin nyelv szótára*. Franklin Társulat, Budapest.
- Hadrovics László 1944. *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok*. Budapest Magyar Szemle Társaság.
- Habelich, Juraj 1970. *Dictionar ili Réchi Szlovenszke*. U Nemskom Gradcu.
- Handbuch der Eurolinguistik*. Hrsg. Von Uwe Hinrichs. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2010.
- Heyses, Johannes Christ. 1910. *Allgemeines Fremdwörterbuch...* neu bearbeitet, vielfach berichtigt und vermehrt von Professor Dr. Otto Lyon, Stadtschulrat in Dresden. Neunzehnte original-Ausgabe. Hannover und Leipzig.
- Jambressich, Andreas 1742. *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*. Zagrabiae.
- Kadlec, Karlo 1909. *Stefana Verbecija Tripartitum* (Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae). Slovenski prevod Ivana Pergošića iz godine 1574. Izdao D-r Karlo Kadlec s objašnjenjem jezika D-ra Đ. Polivke. 4-to izdanje Zadužbine D-ra I. Krstića. U Beogradu. Štampano u štampariji Politike u Pragu.
- LexLatHung. *Lexikon Latinitatis medii aevi Hungariae*. Budapest.
- LexLatlug. *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae* 1–7. Zagrabiae, 1969–1978.
- Lučín, Bratislav 2004. Erazmo i Hrvati u XV. i XVI. stoljeću. *Prilozi* 59–60: 5–29.

- Mile Mamić 1992. *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*. Hrvatska Sveučilišna Naklada. Zagreb.
- Mažuranić, Vladimir 1923. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Zagreb 1908–1922. Dodatci. Zagreb.
- Oklsz. Szamota István – Zolnai Gyula 1902–1906. *Magyar oklevélszótár*. Lexicon vocabulorum Hungaricorum in diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetustorum. Budapest.
- Péter Katalin 2012. Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. *Történelmi Szemle* 3: 421–40.
- Šojat, Olga 1975. Četiri stoljeća od prve sačuvane publikacije hrvatskokajkavske književnosti. Kaj Godina VIII, Broj 9–10: 65–73.
- Slovensko-nemški slovar*. Uredil M. Pleteršnik. 1-2-Ljubljana 1894–1895.
- Solymosi László 2011. Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 53: 479–501.
- Šulek, Bogoslav 1860. *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*. Njemačko-hrvatski rječnik. 1–2. U Zagrebu.
- Šulek, Bogoslav 1874–1875. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Zagreb, Globus 1990. Repr.izd: Zagreb.
- Sroh, Willfried 2007. *Latein ist tot – es lebe Latein. Kleine Geschichte einer großen Sprache*. List Verlag (magyar fordításban: 2012).
- Szöcsné Gazda Enikő 2010. *Tárgyak és írások. Adománylevelek szerepe a háromszéki nők életében*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_14/pages/003_Targyak_es_irasok.htm.
- UngEI. Hadrovics László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó Budapest.
- Verancsics Faustus 1971. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*. Venetiis 1595. (Reprint-Ausgabe) Zagreb, Liber Croaticus.
- Vig István 2014. *Verancsics Faustus Dictionariuma európai kontextusban*. Tinta Könyvkiadó Budapest.
- Zlatko, Vince 1978/1990. Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora. Drugo, dopunjeno izdanje. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.

Nyomárkay István

professor emeritus

ELTE BTK

Szláv és Balti Filológiai Tanszék

SUMMARY

Nyomárkay, István

Efforts to use plain language in the Hungarian and Croatian translations of Tripartitum

The present paper attempts to exemplify the late medieval principle that was the basic idea and aim of reformation: to make the Bible accessible for commoners, and to do so with respect to other documents (like laws and statutes) that concern their everyday lives. It was with that aim in mind that some highly technical texts, including Werbőczy's Tripartitum, were translated into Hungarian, Croatian, and German. The present author has discussed these translations earlier; in this paper, he analyses the Hungarian and Croatian versions of Article I of Part One of Tripartitum. In particular, he shows how some portions of the original text were omitted and how translators abridged some others; he also touches on certain terminological issues. In some cases, he also presents the conceptual background of individual expressions.

Keywords: Werbőczy, Tripartitum, Hungarian and Croatian translations, popularized legal “terminology”